

Angelica Wågby & Magnus Englander

Barns delaktighet i vårdnads-, boende- och umgängesutredningar

Children's participation in assessing custody, residence and access

Social work researchers have found custody, residence and access proceedings to be negligent regarding children's participation and in considering their opinions. This study, with its phenomenological design, aimed at disclosing how children's participation (as a phenomenon) appears in Swedish custody assessments as seen from the professional context of the social worker. The findings show that the meaning of children's participation is constituted within a social context, i.e., as the background of the overall assessment and not based on a specific view in terms of outcome as expressed by the child. Three specific themes were discovered: 1) informing and respecting the child, 2) attempting to understand the child, and 3) integrating the perspective of the child within the overall assessment. The findings also suggest the necessity of clarifying concepts within the social work profession.

Angelica Wågby är doktorand vid Institutionen för socialt arbete, Malmö universitet.

Magnus Englander är docent i fenomenologisk psykologi och universitetslektor i socialt arbete vid institutionen för socialt arbete, Fakulteten för hälsa och samhälle, Malmö universitet.

Kontakt: angelica.wagby@mau.se

Inledning

FN:s konvention om barnets rättigheter (Unicef Sverige, 2008) ska bli svensk lag den 1 januari 2020 (SOU 2016:19), vilket är ett viktigt steg att ta för barns rättigheter i Sverige. Internationellt råder variation i hur konventionen har ratificerats i lagstiftningen, vilket innebär att internationell forskning har olika kontexter att utgå från. Den här studien har specifikt fokus på svensk forskning kring barns delaktighet i relation till svensk praktik inom familjerättsliga utredningar.

Inom svenskt familjerättsligt socialt arbete är redan barnkonventionens artikel 12 införlivad, men det återstår ett omfattande och svårt arbete med att definiera artikelns praktiska innebörd för de enskilda barn som är aktuella inom familjerättsligt socialt arbete. Artikel 12 fokuserar på barns åsikter samt att dessa ska tillmätas betydelse i förhållande till ålder och mognad. Därmed riskerar flera kategorier av barn att uteslutas, exempelvis de som inte förmedlar några åsikter, de som inte anses vara självständiga i relation till föräldrars åsikter eller de barn som anses vara för unga eller omogna för att deras åsikter ska beaktas. Det är problematiskt eftersom bestämmelser i barnkonventionen ska innefatta alla barn (jfr artikel 1 Unicef Sverige, 2008)¹ och gör att innebörden av delaktigheten behöver förtydligas på flera plan. Framst behöver en diskussion föras kring det enskilda barnets *behov av* men också *förutsättningar för* delaktighet. De otydligheter som finns behöver avtäckas samtidigt som det konstateras att barn i olika sociala kategorier har olika förutsättningar att komma till tals (jfr Röbbäck, 2011).

Utredningar av barns vårdnad, boende och umgänge sker på begäran av tingsrätten när föräldrar tvistar och syftar till att utifrån barnets bästa ge underlag för beslut i frågorna. I utredningsprocessen innefattar barnets delaktighet att barnet får information, kommer till tals och får möjlighet att uttrycka sin vilja. Det kan även innebära att barnets situation tydliggörs oavsett om personlig kontakt med barnet förekommer eller ej, och att beslut som rör barn antingen görs i samråd med eller helt av barnen själva. Det behöver dock även innefatta sådant som att bemöta barnet, skydda barnet vid behov samt ta till vara och bedöma den information som barnet lämnat inom ramen för delaktigheten. Dessa olika innebörder av delaktighet har av olika forskare operationaliserats i form av delaktighetsstegar eller delaktighetsnivåer (Hart, 1997; Shier, 2001; Näsman, 2015). Familjerättssekreterarens förhållningssätt i relation till rättighets- och skyddsperspektivet samt barnens ålder har också diskuterats inom svensk forskning (Eriksson & Näsman, 2009; Dahlstrand, 2004; Mattsson, 2008; Sundhall, 2014). Följaktligen kan barns delaktighet som ett socialt

1 I Barnrättskommitténs allmänna kommentarer till artikel 12 förtydligas dock att även yngre barns kommunikationsstilar ska erkännas och respekteras så att även de kan "uttrycka sina val och preferenser" (FN:s kommitté för barnets rättigheter, 2009, s. 8). Här är således ändå fokus på barnets val och preferenser, dock i en något vidare definition av det annars använda begreppet åsikter.

fenomen variera innehållsmässigt beroende på kontext, vilket framför allt gäller om själva innebörden av delaktighet inte är tydlig för den familjerättssekreterare som ska praktisera den. Som ett socialt fenomen och som ett vetenskapligt studieobjekt för forskning inom socialt arbete behöver alltså inte enbart det generella barnets delaktighet förtydligas utan även praktikerns förståelse av det enskilda barnets delaktighet.

Syftet med studien har varit att belysa hur barns delaktighet framträder som ett socialt fenomen inom den professionella kontexten vårdnads-, boende- och umgängesutredningar (VBU-utredningar)². Mer specifikt ämnar studien svara på frågorna: 1) Hur erfars barns delaktighet av familjerättssekreterare i utredningskontexten? 2) Finns det relationella strukturer som familjerättssekreterarna redan förhåller sig till avseende barnets delaktighet och vilken innebörd har de inom utredningskontexten?

Hur ska barns delaktighet förstås?

Delar av barnkonventionen, som ratificerades i Sverige 1990, finns redan i lagstiftningen, vilket kan ses bland annat i föräldrabalken 6 kap. (SFS 1949:381), som styr frågor om vårdnad, boende och umgänge, där lydelsen är att "hänsyn skall tas till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad" (6 kap. 2a § 3 st. FB). Dock problematiseras det i propositionen till nuvarande lagstiftning att det finns "en tendens hos domstolarna att ställa alltför stora krav på att barnet skall ha uttryckt en bestämd uppfattning för att dess inställning skall beaktas" (prop. 2005/06:99, s. 45). Även om begreppet vilja, i stället för åsikt, används i lagtexten, vilket bland andra Barnombudsmannen (2002) menar är ett snävare begrepp, så finns det i propositionen en insikt om att mer behöver belysas än barnets vilja.

När barnets åsikter inhämtas, samt i bedömningen av hur åsikterna ska användas, blir det därmed tydligt att det finns ett behov av att ta hänsyn till barnets hela situation eftersom ett barn till exempel kan hamna i en svår lojalitetskonflikt mellan föräldrarna (prop. 2009/10:232). Lojalitetskonflikter ses därmed som ett tänkbart hinder för ett barn att uttala sina åsikter och vara delaktig. Hur familjerättssekreterare förhåller sig till det är därmed av intresse. Dock är det viktigt att lyfta frågan om lojalitet i förhållande till autonomi och barnkonventionens utgångspunkt att barnet ska vara fritt att uttrycka sin åsikt. Wyness (2012, s. 2) frågar sig om det är möjligt att tala om barns röst, fri från vuxnas inblandning och förvanskning. Han för en diskussion om barnets "rena" röst och även vad en "oren" röst innebär, det vill säga att barn då har blivit instruerade, coachade och tolkade (Michael Wyness, 2012).

² Resultaten i artikeln är en vidareutveckling och fördjupning av resultat insamlade för en masteruppsats vid Socialhögskolan, Lunds universitet 2016.

Som VBU-utredare ska man dels ge barn den information de har rätt till enligt socialtjänstlagen, dels ta hänsyn till barnets vilja och kunna tydliggöra den för rätten (11 kap. 10 § SoL; 6 kap. 2a § 3 st. FB; Socialstyrelsen, 2012, s. 41). I en svensk kontext har forskare som både analyserat domar och intervjuat familjerättssekreterare samt barn emellertid påvisat att både familjerättssekreterare och domstolar brister i att redovisa och beakta barns åsikter (Dahlstrand, 2004; Eriksson, 2003; Eriksson & Näsman, 2009; Röbbäck, 2012; Sundhall, 2008). Forskare har även kommit med reformförslag för att ytterligare stärka barns rättigheter till delaktighet och att deras åsikter ska beaktas (Rasmusson, 2011; Rejmer & Singer, 2003) och nya reformförslag finns på statlig nivå (SOU 2017:6). Utifrån detta är det påkallat att tydliggöra hur barns rättigheter och delaktighet tolkas i socialt arbete i relation till en familjerättslig kontext utifrån familjerättssekretarens perspektiv.

I diskussionen kring innebörden av barns delaktighet är det även av vikt att belysa synen på barn. Fenomenologen Maurice Merleau-Ponty (2010) ställde sig redan under efterkrigstiden starkt kritisk till den moderna utvecklingspsykologins uppfattning om barnet som något passivt och som en ofullständig vuxen. Han förespråkade i stället att betrakta barnets medvetande som en unik helhetsstruktur och menade att barnet är i ett varande som en hel människa och därmed med ett fullvärdigt meningsuttryck. Även andra forskare har under nästan ett halvt sekel ifrågasatt och avslöjat klassiska teoretiska antaganden om barns (även spädbarns) påstådda sociala och kognitiva inkompetens (Zahavi & Rochat, 2015, s. 546). I stället har det anförts att barnet innehar aktörskap och att hänsyn behöver tas till barnets interpersonella relationer (Corsaro, 2005, s. 15). Merleau-Ponty argumenterade för att barns beteende och handlingar har sin egen logik och menade att då barns unika svar förstås utifrån en standard satt av vuxna blir de illa tolkade samt avkontextualiserade (Welsh, 2013, s. 49). I likhet med Merleau-Ponty ser man inom barndomssociologin, som influerat en stor del av den forskning som gjorts på området i Sverige, på barn som i ett *varande* och inte enbart som att de är i en utvecklingsperiod, i ett *blivande* (Welsh, 2013; Prout & James, 1997; James, 2013; Qvortrup et al., 1994). På så sätt lyfts fokus från resan mot vuxendomen, och inte heller ses vuxendomen som "journey's end", utan barnet och barndomen är viktiga i sig (Lee, 2001, s. 9). På så vis kan fenomenologin som komplement till barndomssociologin utgöra grunderna för interpersonell (dvs. mellanmännisklig) förståelse av barnets varande och blivande. Till exempel kan det sociala arbetets praktik tänkas dra nytta av fenomenologiska insikter där synen på empati som en direkt närvaro kan erbjuda följsamhet till barnets meningsuttryck i en interpersonell kontext (Stein, 1964), och där det interpersonella, alltså de mellanmänniskliga och de gemensamma levda erfarenheterna, tydliggörs. Wyness (2012) menar till exempel att barns perspektiv, delaktighet och röster inte kan förstås i sin komplexitet om vi inte undersöker karaktären av relationerna mellan barn och vuxna

och tittar närmare på det ömsesidiga beroendet dem emellan. Ett fenomenologiskt barnperspektiv ger oss tillsammans med barndomssociologin därmed en rörelse bort från att se på barn som beroende och passiva mottagare av vuxnas handlande (James 2013, s. 35). Detta är av vikt även för en professionsstudie om barns delaktighet eftersom det sätter in meningen med barns delaktighet i en barnorienterad kontext.

Svensk forskning om barns delaktighet fokuserar främst på barn som rättighetsbärare eller i behov av skydd (Rasmusson, 2006; 2011; Eriksson & Näsman, 2009; 2011; Dahlstrand, 2004; Sundhall, 2008; Ryrstedt, 2005/2006). Det har argumenterats för att dessa två olika perspektiv, rättighets- och omsorgsperspektivet, med fördel kombineras och aktivt reflekteras över under hela utredningsprocessen (Eriksson & Näsman, 2009; 2011; se även Andersson & Hollander, 1996). Det finns också en diskussion om generalitet kontra specifik kunskap om barn (Mattsson, 1998), vilket är något även familjerättssekreterare brottas med, och det finns en risk att barnets unika situation åsidosätts om barns erfarenheter generaliseras (Welsh, 2013, s. 42f.). Barns rätt till skydd kontra delaktighet blir även tvetydigt då myndigheter eftersträvar generalitet i stället för att fatta beslut specifikt för individen i ett särskilt syfte (Lee, 1999). I utredningen som föreslagit barnkonventionen som lag, tas det också upp att det är viktigt "att barnets konkreta situation i det enskilda fallet bedöms individuellt och med hänsyn till hens personliga behov" (SOU 2016:19, s. 583). Barnets behov av skydd och möjlighet till delaktighet i olika sammanhang är därmed beroende av situation och inte enbart ålder samt mognad (Rasmusson, 2011).

Delaktigheten behöver även kopplas till barnets bästa, en princip i barnkonventionen (Unicef Sverige, 2008, art. 3) som kan vara betydelsefull i förhållande till barnets rättigheter, särskilt om det är i konflikt med andra rättigheter (Freeman, 2011, s. 386; SOU 2016:19). Detta är särskilt intressant i förhållande till den andra frågeställningen, om det finns relationella strukturer som familjerättssekreterarna kanske redan förhåller sig till.

Om det är som Merleau-Ponty (2010) framhåller, att barn har en fallenhet för intersubjektivitet, kan barn därmed ha en stor interpersonell förståelse för den situation de befinner sig, kanske även till den grad att det hämmar dem i deras autonomi (Wyness, 2012) vilket också är viktigt att lyfta i relation till barnkonventionen och de lojalitetskonflikter som förutsätts finnas (prop. 2009/10:232). Med hänsyn till detta behövs en djupare förståelse av delaktigheten kopplas till relationer och skydd, utifrån familjerättssekretärens perspektiv.

Metod

Eftersom syftet med studien har varit att belysa hur barns delaktighet framträder som ett socialt fenomen inom den professionella kontexten VBU-utredningar har studien fokuserat på familjerättssekreterares levda erfarenhet av barns delaktighet i en utredningskontext. För att uppnå syftet har en fenomenologisk forskningsmetod använts (Davidson, 2003; Giorgi, 2009).

Urval

Urvalet har styrts av studiens syfte (s.k. målstyrt urval) i relation till kvalitativ forskning och inneburit att ge dem som erfarit fenomenet en röst samt att specifikt gå till den kontext där fenomenet framträder (Bryman, 2011; Lincoln & Guba, 1985; Davidson, 2003). Detta har gjorts genom att djupintervjua familjerättssekreterare. Det är de som bestämmer graden av barnets delaktighet (om inte föräldrar eller barn själva motsätter sig delaktighet). Det görs dels genom riktlinjer, dels den egna bedömning som görs på arbetsplatsen och av familjerättssekreteraren själv beroende av utredningens art, barnets utsatthet samt föräldrars samtycke.

Tre intervjupersoner, alla vid olika arbetsplatser, inom södra och västra delarna av Sverige valdes utifrån urvalskriteriet och de intervjuades vid två tillfällen var. Det andra intervjutillfället visade sig vara särskilt givande då intervjupersonen dels fick möjlighet att förtydliga och fördjupa sina svar, dels reflektera över de saker som tagits upp under föregående intervju.³

Arbetet utifrån den fenomenologiska forskningsmetoden påbörjades redan när frågor utformades till intervjupersonerna (Davidson, 2003). Eftersom det i studien är barns delaktighet som vi önskar belysa i den professionella kontexten har familjerättssekreterarna ombetts att berätta om ett ärende där de uppfattat barnen som delaktiga. Utifrån det har de sedan genom öppna "hur"- och "på vilket sätt"-frågor ombetts berätta om ärendet kronologiskt. På så sätt har även följdfrågorna varit specifika och sökt så mycket detaljrikedom som möjligt (Davidson, 2003, s. 69). Ju fyligare data vi får från respektive intervjuperson, desto färre intervjupersoner behövs utifrån att det är djupet i de konkreta beskrivningarna som är avgörande och inte antalet subjekt (Giorgi, 2009, s. 198). Representativitet följer därför inte urval i relation till en population eller grupp. I stället eftersträvas en så kallad *eidetisk* generalisering, det vill säga ett imaginärt, kritiskt sökande efter fenomenets humanvetenskapliga meningsmönster med utgångspunkt från djupet i det empiriska materialet

3 Intervjupersonerna har aktualiserats i studien genom att en förfrågan om att delta i studien skickats till chefer på de familjerättsliga avdelningarna i åtta olika kommuner. Fem intervjupersoner efterfrågades och fem kommuner gav ett positivt gensvar. Emellertid var det svårt att hitta tid för två av dem inom den korta tidsram som fanns till hands. Eftersom intervjumaterialet från de tre som slutligen medverkade bedömdes vara fylligt nog i relation till studiens syfte eftersöktes inte ytterligare intervjupersoner.

(Giorgi, 2009). Vetenskapsteoretiskt betyder det att en ensam intervjuperson är tillräcklig för en fenomenologisk studie. Amedeo Giorgi (2009, s. 197f.) påvisar dock att det i empiriska studier där fenomenologisk metod används kan komma att krävas fler än en intervjuperson, främst för att avlasta forskarens analysarbete genom en variation av innehållets innebörd för att fånga ett mönster i intervjumaterialet. Emellertid räcker oftast tre intervjupersoner om intervjumaterialet är fylligt nog (Giorgi, 2009, s. 197f.). Det är dock viktigt att framhäva att det är resultaten som eftersträvar generaliserbarhet och inte urvalet i sig (Englander, 2012, s. 17ff.).

Intervjupersonerna är två kvinnor och en man, en är under 30 år medan de andra två är över 30 år. Två av dem har arbetat som familjerättssekreterare i tre år medan en har gjort det i tolv år. En av dem som arbetat som familjerättssekreterare i tre år har varit socionom sedan 2001, de andra två har endast arbetat som familjerättssekreterare under deras tid som socionomer. Alla tre har gått fortbildning i barnsamtal, varav två i samtalsmodellen kallad Norrköpingsmodellen, men endast en använder sig av modellen i samtal med barn. Två av dem använder tejpingsdockor⁴ som samtalsverktyg i vissa barnsamtal. En av dem träffar barnen en gång, en annan träffar barnen oftast två gånger medan den tredje intervjupersonen träffar barnen minst tre gånger, två gånger för intervju och en gång för barnkommunicering, det vill säga att barnet får veta vad familjerättssekreteraren har föreslagit i utredningen.

Analys av data

Den fenomenologiska humanvetenskapliga analysmetoden har haft som syfte att avtäcka fenomenets meningsmönster i den specifika kontext som det framträder (Giorgi, 2009; jfr Davidson, 2003). Larry Davidson (2003) förespråkar att forskaren arbetar systematiskt med intervjumaterialet där tematiseringar i relation till fenomenet eftersöks med utgångspunkt från fenomenologisk metod. Davidson påvisar vikten av att avtäcka den sociala innebörden av fenomenet som i sin tur kan leda till praktiska konsekvenser (Davidson & Cosgrove, 1991; 2002). Davidsons övergripande förhållningssätt kan därför tänkas vara relevant även för forskning inom socialt arbete. I analysarbetet har Davidsons (2003) tillvägagångssätt använts i det konkreta arbetet med att tematisera materialet samt förhållningssättet där fenomenets sociala mening har sökts, men där Giorgis (2009) vetenskapsteoretiska tolkning av fenomenologisk metod har följts för att avtäcka fenomenets sociala och interpersonella innebörd.⁵

4 En sorts dockor som använts för att visuellt gestalta och berätta om till exempel sig själv, familjen och händelser. Används ofta på sand eller bord och det finns även hus och fordon i materialet.

5 För en förtydligande jämförelse mellan Giorgis och Davidsons fenomenologiska forskningsmetoder och vad dessa specifikt eftersträvar, se Englander (2016).

I analysarbetet utfördes utifrån ovanstående en systematisk genomläsning och en tematisering av intervjumaterialet som metodologiskt vägledades av två så kallade fenomenologiska reduktioner (Davidson, 2003; Giorgi, 2009). Värt att notera är att reduktion i en fenomenologisk bemärkelse inte syftar till något reduktionistiskt, utan i stället till ett "fokus" där upplevelsen-av-något (s.k. *intentionalitet*) i en tillvaro samt dess generella form (s.k. *eidōs*) avtäcks. Reduktionerna möjliggör enligt Husserl (1913/2004, s. 115f.) för en öppenhet för meningen i det som erfars. Utifrån Giorgis (2009) modifiering av Husserls filosofiska metod följde alltså analysarbetet två reduktioner: 1) Forskaren använder först sig av en fenomenologisk humanvetenskaplig reduktion för att närvara till uttryck av mening i intervjumaterialet. Det görs genom att parentessätta (s.k. *epochē*) det man tar för givet, det vill säga inte förhålla sig till det som uttrycks som om det vore fakta utan i stället fokusera på "upplevelsen-av-något" (s.k. *intentionalitet*) som det framträder i intervjupersonens uttryck. Fokus i läsningen av materialet är därför intervjupersonens levda erfarenhet av fenomenet utifrån fenomenet som relationellt. 2) Därigenom söks ett meningsmönster av fenomenet genom en så kallad eidetisk reduktion. I reduktionen söker forskaren, genom en variation av innehållets innebörd, ett mönster av fenomenet i intervjumaterialet. Studien har här eftersökt en meningsstruktur av ett studieobjekt utifrån ett empiriskt intervjumaterial, vilket även gör att resultaten har en empirisk framtoning som de beskrivs i resultatet nedan.

Etik

Ett etiskt förhållningssätt är alltid centralt även när endast professionella intervjuats. Förutom att hämta in skriftligt och muntligt samtycke har även en avidentifiering gjorts då det fanns en möjlighet att familjer kunde kännas igen i intervjuцитat i resultatredovisningen. Dels har kön både på barn och på familjerättssekreterare avidentifierats, dels redovisas inte citaten som att de tillhör någon specifik familjerättssekreterare. Även vissa omständigheter i ärendena ändrades så att det inte skulle vara igenkännbart. Intervjupersonerna har även fått möjlighet att läsa igenom citaten innan de använts.

Metodologiska avgränsningar och begränsningar

Den fenomenologiska metoden söker en fördjupad förståelse, i detta fall om barns delaktighet i en professionell kontext, och avfärdar inte andra teorier, studier eller forskningstraditioner. Studien är alltså strategiskt avgränsad till intervjuer med familjerättssekreterare, det vill säga fenomenet har studerats utifrån familjerättssekreterarnas levda erfarenhet som deras tillvaro är konstituerad i en professionell kontext. Vidare har studien vissa begränsningar: dels är metoden nära kopplad till filosofin och därmed har den en svårtillgänglig terminologi och en hög abstraktion (Davidson,

2003, s. 17), dels sade intervjupersonerna att de inte mindes vissa detaljer. Vissa detaljer hade på grund av anonymiteten ändå inte kunnat redovisas och vad de inte mindes bedömdes inte vara meningsbärande och därför inget som inneburit ett hinder för studien.

Resultat och diskussion

I den här delen diskuteras resultatet utifrån bakgrunden och studiens syfte genom att dela upp materialet utifrån de teman som konstituerar den övergripande meningsstrukturen av fenomenet. Resultatet syftar inte till att bekräfta eller avfärda någon teori utan användandet av tidigare forskning och teoretiska begrepp och annan kunskap syftar till att förstå materialet bättre genom en dialog däremellan. Ett fenomenologiskt fokus är dock vad som knyter ihop delarna, dels hur studien har utförts och dels hur detta hänger ihop med meningsinnehållet i resultaten.

Utifrån den fenomenologiska analysen har följande sociala meningsstruktur av barns delaktighet i VBU-utredningar (fenomenet) beskrivits utifrån levda erfarenheter från de professionellas kontext.

Meningsstrukturen av fenomenet beskriven i sin helhet

Meningen med barns delaktighet för familjerättssekreterarna framträder som en fördjupad förståelse av barnets levda erfarenhet i den relationella tillvaro som råder. Delaktigheten som ett fenomen anpassas till det enskilda barnet samtidigt som det innehåller en generell social struktur, det vill säga familjerättssekreterarnas arbetsätt relaterar till delaktigheten och har utformats utifrån en övertygelse om att det är det bästa för barnen. Det framstår därmed som väl avvägt hur barnet bemöts, görs delaktigt samt hur barnets upplevelse återförs. Att barn erbjuds delaktighet generellt visar sig vara eftersträvansvärt och en viktig beståndsdel av utredningsförfarandet. Delaktigheten förklaras utifrån ett rättighetsperspektiv samtidigt som operationaliseringen av delaktigheten beror på familjerättssekreterarens syn på barns generella och individuella behov av skydd. Delaktigheten särskiljs samtidigt från anpassning, skyldigheter och ansvar, eftersom det är något som i stället åligger familjerättssekreterarna. Information till, samt samtalen med, barnen beskrivs som det grundläggande i delaktigheten. Informationen skapar tydlighet, förutsägbarhet och transparens. Det bidrar enligt familjerättssekreterarna till en känsla av sammanhang för barnet tillsammans med trygghet inför barnsamtalet. Barnsamtalet, som det beskrivs, genomsyras av empati, respekt och en nyfikenhet kring barnets upplevelse. Det är även genom barnsamtalet som delaktigheten fördjupas. Det framstår vara av stor vikt för familjerättssekreteraren att barnet känner sig bekvämt och därför balanseras samtalen mellan att inte vara för ytligt innehållsmässigt och inte för besvärligt för barnet. Genom

empatin fördjupas berättelsen och även förståelsen av barnets situation. Barnets upplevelse ses inte enbart som verbal utan också kroppsspråk och barnets observerade samspel med föräldrar är alla delar av familjerättssekreterarens förståelse av barnets levda erfarenhet. Familjerättssekreteraren uppges även använda sig av kunskapen som inhämtats om barnet för att öka barnets upplevelse av delaktighet som i sin tur gör att barnets berättelse fördjupas ytterligare. Genom att inte enbart fokusera på barns vilja, öppnar familjerättssekreteraren upp för en mer holistisk förståelse av barnet. Det är vad som sedan ligger till grund för att bedöma barnets bästa. Genom tydligheten, empatin och delaktigheten samt utbyte av information ser familjerättssekreteraren en klarnande bild av barnet vilket möjliggör en mer grundad bedömning i sakfrågan.

Strukturens konstituerande och kontextberoende teman

Den generella meningsstrukturen av fenomenet (som beskrevs ovan i sin helhet) kan sägas utgöras av tre konstituerande och kontextberoende teman: 1) information och respekt till barnet, 2) förståelse och bekräftelse av barnet i samtalet samt 3) integrering av barnets perspektiv i utredningen. Dessa teman presenteras och diskuteras mer ingående nedan.

1. Informera och respektera barnet

Inställningen till barnet är mångfasetterad men grundar sig på att familjerättssekreterarna genom sin, vad som i materialet framstår som, empatiska inställning förhåller sig till barnets sociala värld. Det förhållningssätt som beskrivs genomsyras av en respekt för barnet vilket finns med i familjerättssekreterarens inställning redan från början av utredningsprocessen.

Att informera är en akt som gör barnet delaktigt och samtidigt förbereder barnet på ytterligare delaktighet, i form av att komma till tals i barnsamtal. Att informera är även ett sätt att tydliggöra att kontakten och samtalet med barnet är ett sätt för barnet att påverka sin situation. Informationen lämnas under hembesök och föräldern invigs i att förbereda barnet på syftet med hembesöket. Förälderns involvering och sammanhangsmarkeringen blir en inledning till att barnet sedan ska berätta om sin levda erfarenhet och det är viktigt att barnet tidigt vet inom vilken ram och med vilket syfte barnet gör detta.

Jag vill samtidigt att de ska få möjlighet att veta att jag kommer dit som en person som ska träffa dem i ett visst sammanhang. Jag är utredare och de behöver så snart de träffar mig veta att jag har en roll, jag har ett uppdrag här, jag är inte en person som ska finnas med länge, jag är inte en person som ska vara en kompis utan jag har ett syfte och det behöver de, det har de rätt att veta.

Denna tydlighet vill också uppnås med de yngre barnen, men det finns gränser för hur ungt barnet kan vara för att ta till sig informationen, även om den är åldersanpassad.

Barnkonventionens formuleringar kring att "det barn som är i stånd att bilda egna åsikter" ska ha "rätten att fritt uttrycka dessa" och sedan "tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad" inbjuder till tolkningar som kan innebära att barn utesluts från delaktighet trots att det i Barnkonventionens första artikel konstateras att konventionen ska gälla alla barn (Unicef Sverige, 2008, art. 12 och 1). Lydelsen kring ålder och mognad återkommer i lagstiftningen och är något som familjerättssekreterare ska beakta i utredningsarbetet (6 kap. 2a § 3 st. FB). Enligt familjerättssekreterarnas utsagor förhåller de sig nära barnkonventionen i sitt arbete och följer på så sätt vad lagstiftaren ålägger dem. Dock är det ett problem för de yngre barnen att barnkonventionen och lagstiftningen villkorar beaktandet av barnets inställning och vilja, utan att definiera vad det innebär för de yngre barnen. Eftersom det som sker i barnsamtal så tydligt är ett tema för den sociala meningen med barns delaktighet i VBU-utredningar, blir det särskilt problematiskt att de yngre barnen inte har tillgång till samma grad av delaktighet. Även om familjerättssekreterarna i studien ser svårigheter med att göra de yngre barnens röster och situation hörda på samma sätt som de äldre barnen är delaktigheten dock inget som endast anses vara de äldre barnen förunnat.

Definitionen av barns delaktighet den kan man ju liksom se på lite olika sätt [...] om den finns eller inte men, det är ju inte så att barn under en viss ålder inte ska vara, att det inte ska vara någon delaktighet för barnet liksom.

Ålder avgör dock vilken information barnet får och det sätts i relation till vad barnet kan få ut av informationen. Det gäller även frågorna till barnen, är de yngre ses de inte som samma informationskälla som äldre barn samtidigt som äldre barn kan göras delaktiga på flera plan.

då kanske barnet kommer själv hit, då följer inte föräldern med på samtalet [...] och då ringer man själv till barnet eller ungdomen och kommer överens om när man ska träffas och så [...] ett barn i den åldern får ju liksom ja, en annan liksom möjlighet, man bjuder in på ett annat sätt tänker jag.

Som vi ser ovan, och kommer att se längre fram, sker inte delaktiggörandet av en slump utan det är något som avvägs redan vid informationsdelen och kopplas till det enskilda barnet och vad familjerättssekreteraren bedömer är mest lämpligt för barnet. Dock är det i exemplet ovan tydligt att barnet precis som i barnkonventionen och föräldrabalken generaliseras utifrån ålder. Denna generalisering riskerar att

åsidosätta barnets unika upplevelser (Welsh, 2013), vilket Zahavi (2009) menar att subjektet alltid har. På så vis håller familjerättssekreterarna fast vid en generell bild av vad som är bäst för ett barn i en utredningskontext, åtminstone i informationsfasen.

Familjerättssekreterarna uppger att de är noga med att delge information, inte bara i syfte att barnet ska känna till varför mötet sker utan också för att få veta mer om sammanhanget och sina rättigheter för att själv kunna besluta hur mycket barnet vill uttrycka, vilket stämmer överens med den lagstiftning de ska arbeta utifrån (11 kap. 10 § SoL). Information uppger de fortsatt ges i barnsamtalet och återigen med syftet att tydliggöra familjerättssekreterarens roll och uppdrag. Detta för att undvika att barnet känner sig förvirrat eller sviket. Informerandet anses viktigt även om det kan innebära konsekvenser, som att barnet blir mer återhållsamt, vilket framkommer tydligare i nästa tema.

2. Förstå och bekräfta barnet i samtalet

Det första personorienterade perspektivet, som både barndomssociologin (Prout & James, 1997) och fenomenologin (Giorgi, 2009) erbjuder, finns i familjerättssekreterarnas inställning till barnets delaktighet i utredningsprocessen då de söker barnets levda erfarenhet. Det andra temat fokuserar just hur den levda erfarenheten hos barnet framträder för familjerättssekreteraren. Det primära forumet för detta, och även delaktigheten i stort, anses vara barnsamtalet där informationen fördjupas om barnets situation. En familjerättssekreterare framhäver dock en komplexitet kring att tydliggöra delaktigheten och informationen som ges till barnet om sammanhanget. Hen kallar det en paradox och menar att barnen kan bli mer återhållsamma om de får veta vem som ska läsa den färdiga texten. De andra familjerättssekreterarna tar också upp att barn kan bli återhållsamma och de menar alla att barnet ska ha möjlighet att anpassa vad de tar upp till sammanhanget de befinner sig i. Familjerättssekreteraren kräver därför ingen åsikt av barnen, utan i stället förtydligas att de har rätt att avstå. Det kan ses som en akt att göra barnet till ett aktivt subjekt, vilket förespråkas inom barndomssociologin (Prout & James, 1997) och av svenska forskare på området (Dahlstrand, 2004; Eriksson & Näsman, 2009; Sundhall, 2008). Familjerättssekreterarna visar genom detta att de ser på barnet som kompetent nog att kunna avgöra vad som är rimligt att säga i det sammanhang de befinner sig. Vikten av att barnet får information framhålls därmed, så att barnet kan utöva denna kompetens och därmed inte riskerar att vilseledas på grund av att det inte förstår sammanhanget, vilket togs upp i avsnittet ovan.

Merleau-Pontys (2010) teori om barnets interpersonella fallenhet utmanar tanken om barns autonomi samt distinktionen gällande ren kontra oren röst som Wyness (2012) lyfter. Genom att problematisera föreställningen att barnet har möjlighet till en ren röst eller som det är formulerat i barnkonventionen: möjligheten att fritt

uttrycka sig, så kan i stället rösten ses som barnets egen och samtidigt konstruerad eftersom den inte kan vara helt igenom fri från relationell alternativt samhällelig påverkan. Det kan vidga förståelsen av problemet kring lojalitet, vilket är något som lyfts under intervjuerna med familjerättssekreterarna. De talar om barnen som lojala och att barnen kan känna sig pressade samt oroliga över att göra fel eller att någon förälder blir besviken. I detta visar familjerättssekreterarna på en förståelse av barnet som högst involverad i relationella processer, öppen för relation, i likhet med fenomenologiska slutsatser om barns relationer (jfr Simms, 2008). Uttryckt fenomenologiskt: familjerättssekreterarna förstår barnets livsvärld som en delad livsvärld (jfr Welsh, 2013).

Tanken är att barnet, så som en av familjerättssekreterarna formulerar sig, ska ha möjlighet att "berätta om sina känslor och sina upplevelser och det som är sant för barnet" samtidigt som det är tydligt att familjerättssekreterarna uppehåller sig vid barnets totala uttryck och inhämtar mer än barnets uttryckliga vilja. De söker inte heller kausaliteten bakom upplevelserna vid mötet, även om det i vissa fall kan spela roll i bedömningen, utan är öppna för att barns berättelse kan innehålla mer mening än verkligheten.⁶ Med andra ord behöver inte barnets berättelse helt stämma överens med verkligheten för att den ska ha mening. Detta uppmärksammar familjerättssekreterarna och bekräftar barnet i sin levda erfarenhet samt vad som är verkligt för barnet, vilket känns igen i fenomenologin både som epistemologi och som metod (Giorgi, 2009; se Röbäck, 2011, om barnets "verkliga vilja"). På grund av risken för påverkan från föräldrar, anses det dock viktigt att tydliggöra att det är barnets upplevelser som eftersöks, inte föräldrarnas. På ett sätt belyser familjerättssekreterarna alltså de relationer som barnet delar med ena eller båda sina föräldrar (jfr Merleau-Ponty, 2010; Wyness, 2012). Detta också för att öka barnets känsla av sammanhang men även för att familjerättssekreteraren lättare ska få en bild av barnet. Genom samtalet skapas dock inte bara denna bild utan också en förståelse för barnet, även om familjerättssekreteraren inte får svar på alla konkreta frågor. Det handlar även om att koppla eventuella risker till skydd samt vad familjerättssekreteraren tror att barnet klarar av. Det kan till exempel handla om att ett barn blir ledset:

Jag tycker inte det är någonting, någon vinst i sig att barnet blir jätteledsen och att man ska dra någon slutsats av det utan [...] man ska inte göra det onödigt svårt för barnet så jag släppte frågan, vi hade ju så klart kunnat gå vidare och bara: vad tyckte du, varför började du gråta och vad var det som var så jobbigt? men det kändes som att det hade blivit för svårt för [hen].

⁶ Detta kan jämföras med Simms (2008) resonemang om att barn när de ska rita av ett rum ofta gör det oproportionerligt i skala, men att det är vad som bär mening som återspeglas i teckningen.

Familjerättssekreterarna är måna om att inte göra det svårt för barnet utan går tillbaka till mindre laddade frågor vid behov. Samtidigt kräver de inte heller fakta av barnet utan det är barnets egna upplevelser och erfarenheter som eftersöks. Variationerna hos familjerättssekreterarna i detta rör hur de eftersöker de här erfarenheterna. En familjerättssekreterare är till exempel noga med frågetekniken och vill gärna kartlägga hur det sett ut, samtidigt som inte heller den familjerättssekreteraren jämför barnets berättelse med eller kopplar det till en objektiv sanning. En familjerättssekreterare uppger följande:

Där är det viktigt att de får leda mig in på deras verklighet [...] Det är viktigt att jag inte [...] redan har bestämt mig eller fått en uppfattning om hur deras verklighet ser ut innan jag träffar dem.

Den följsamhet som finns i bemötandet av barnet är särskilt intressant i relation till en fenomenologisk syn på interaktion. Även om ingen av familjerättssekreterarna nämner begreppet empati som ett verktyg i sin förståelse av barnen så är det tydligt att de beskriver en typ av följsamhet och närvaro som Steins (1964) primära empatinivå förespråkar (se även Englander, 2014; Zahavi, 2010; 2014). Familjerättssekreterarna uppfattas därmed vara närvarande till barnets levda erfarenhet. Den primära utgångspunkten är barnets uttryck i interaktionen till skillnad från att med hjälp av sin fantasi försöka "ställa sig i barnets skor". Därmed verkar de försöka undgå risken att sätta den vuxnes värld som en utgångspunkt för närvaron av barnets meningsuttryck (jfr Gallagher & Zahavi, 2012). På många sätt förhåller sig familjerättssekreterarna till barnets uttryck på ett empatiskt fenomenologiskt sätt där de är närvarande till barnets berättelse samtidigt som de är närvarande till uttrycket av berättelsen. Det blir en medveten strategi att "fylla sig" av barnet och därmed lära sig av barnet. Att strävan efter att få fakta och sanning är det sekundära i förhållande till meningsuttrycket i mötet med barnen blir särskilt tydligt i citatet nedan.

Det kan ju absolut vara så att ett barn är påverkat av en förälder men då är det fortfarande barnets verklighet [...] vi måste fortfarande få reda på om det är så eller inte [...] det får vi ju bara veta av att den beskriver sina egna beskrivningar eller sina egna upplevelser för då blir det ju att du i nästa skede får [...] analysera nyanser.

Att ställa ett barn "mot väggen", att ifrågasätta barnets inställning ses som icke gångbart. Det är först när de beaktar uppgifterna från barnet, tillsammans med all annan information som fått under utredningstiden som familjerättssekreterarna kan problematisera huruvida det barnet ger uttryck för är barnets bästa eller ej, vilket vi återkommer till under nästa rubrik. I rummet med barnet fokuserar familjerättssekreteraren i stället på att möta barnet i den sociala verklighet det befinner sig.

3. Integrera barnets perspektiv i utredningen

Det tredje och sista temat handlar om hur familjerättssekreterarna hanterar uppgifterna från barnet. Det temat inkluderar även förändringsarbete och den professionella bedömning som görs. Familjerättssekreterarna förmedlar en svårighet i att inte kunna hjälpa barnet i den svåra situation det befinner sig i. Delaktigheten måste inte innebära en förbättring för barnet, precis som en förbättring inte är beroende av att barnet varit delaktigt. Samtidigt framhålls delaktigheten som något av största vikt då samtalet med barnet kan ge ”så mycket till utredningen”, som en familjerättssekreterare sa. Familjerättssekreterarna går igenom vad som sagts i samtalen med barnet och man enas kring det väsentliga i vad som sagts och vad som ska föras vidare. Delaktigheten fortsätter alltså igenom hela barnsamtalet, men variationer finns ändå i graden av barns delaktighet i slutprodukten.

En familjerättssekreterare gör en sammanfattning ”av det viktiga” men inte så detaljerat, medan en annan är mycket mån om att barnet godkänner sammanfattningen som den kommer att se ut i utredningen. Även om variationer finns i detta, framför de alla att inte barnets utsagor ensamt ska bära upp motiven bakom bedömning och förslag till beslut. Familjerättssekreterarna är de som ska bära ansvaret för bedömningen, oavsett om förslag till beslut går i linje med barnets vilja eller ej. Det handlar alltså om att grunda sin bedömning på all information som har hämtats in och inte enbart luta sig mot vad barnet har uppgett. Inom ramen för detta tema finns med andra ord också hanteringen av barnsamtalet i förhållande till allt annat material och den kunskap utredaren har fått om barnet.

Hur barnsamtalet återges i utredningen ser lite olika ut, men det är också något som är avvägt av respektive familjerättssekreterare.

De ska alltid ha ryggen fri [...] det här att vi har gått igenom texten med barnet och sammanfattat, det är inget som står med här att man har gjort för [...] att de inte ska behöva stå till svars för det man har sagt.

Citatet ovan visar att det finns en medvetenhet om att barn kan behöva skydd inom ramen för delaktigheten. Familjerättssekreterarna är överens om att barnet inte ska känna att det har sagt för mycket, även om det skulle hjälpa till utredningsmässigt. Förutom att barnet skyddas från att stå till svars för vad det uttryckt, som ovan, kan det också handla om att tona ner eller omformulera för att inte lämna ut barnet. En familjerättssekreterare säger att om ett barn vill att något som sagts inte ska stå med:

Då får man diskutera, resonera med barnet och ibland kan man komma överens om att man tonar ner lite, om de har varit väldigt sådär känsllosamma och 'jag vill absolut aldrig mer träffa min pappa i hela livet', om de skulle säga så och så sen går man igenom det och de bara: 'nej, men alltså gud, så där kan du inte skriva, pappa blir jättearg eller ledsen'.

Enligt detta resonemang ligger ansvaret hos familjerättssekreteraren att inte lämna ut mer än nödvändigt av barnet eller vad barnet sagt. Familjerättssekreteraren säger att barnet skyddas mer ju yngre det är, eftersom "det blir så starkt när man sätter det på papper". En del barn anses därmed vara tillräckligt skyddade av att de vet under vilka omständigheter de uttalar sig, medan andra barn bedöms behöva ett större mått av skydd, eftersom de inte säkert kan förstå konsekvenserna av att uttalandena sätts på pränt. Även om det individuella barnet här beaktas är det främst utifrån generella kriterier, det vill säga hur gammalt barnet är.

Att ålder har inverkan på hur barnet görs delaktig blir också tydligt då en intervju-person tydliggör att barnsamtalen erbjuder störst möjlighet till delaktighet eftersom vad som uttrycks under ett hembesök av ett yngre barn inte har någon större påverkan på bedömningen.

Nu hade jag en som var fyra som hade sagt på hembesöket att 'jag vill inte träffa min pappa' [...] då skrev jag det [...] Men man kan ju inte dra så stora växlar av det [...] det väger inte så tungt sen i bedömningen liksom, men om de ändå har sagt någonting så tycker jag att man kan skriva det.

Åldern, som diskuterats i det första temat tillsammans med i vilket sammanhang barnet uttalade sig, har alltså även inverkan på hur mycket av det barnet sagt som sedan kommer fram i bedömningen och utredningstexten. En av familjerättssekreterarna nyanserar dock detta något och menar att man inte ska

[...] gå för långt in på barnets integritet, det handlar om att vara varsam med materialet, men upplever du och ser du att barnet kan beskriva saker med stora nyanser så behöver det komma fram till tingsrätten.

Samtidigt som delaktigheten, återgivandet av samtalet i utredningen, är väl avvägt finns en respekt för att barnet befinner sig i en svår situation. Det verkar också som att de avvägningar som görs beror på en insikt i att barnet är utsatt i föräldrarnas konflikt. Det uppfattas som svårt för barn att befinna sig i lojalitetskonflikter och att barnets situation inte alltid får en lösning genom att barn uttalar sin vilja. Citatet nedan är ett tydligt exempel på dilemman som barn kan hamna i:

Det var [ett barn] som sa 'tänk om man hade kunnat [...] typ klona mig så hade jag kunnat vara både hos mamma och pappa' och det blir ganska tydligt liksom. [det här barnet] sa också [...] 'först sa jag [...] till mamma att jag ville bo hos henne och sen sa jag till pappa att jag ville bo hos honom' och då hade [hen] verkligen hamnat i klistret liksom och visste inte hur [hen] skulle ta sig ur det men jag bara: men det var väl jättebra, det var jättesmart att säga så, så slapp du liksom göra någon ledsen.

Barnets svåra situation i att befinna sig mellan föräldrarna är något som tydliggörs och fördjupas i familjerättssekreterarnas berättelser. Barn kan vara rädda för att säga fel och hamnar i en rävsax, eftersom en vilja att vara mer hos den ena föräldern innebär att barnet får mindre tid hos den andra. Samtidigt som familjerättssekreterarna är ålagda att tydliggöra barnets inställning, hanterar de barnet utifrån en mer holistisk förståelse av barnets situation, och på så sätt relaterar de delaktigheten till barnets bästa (SOU 2016:19). Genom att tydliggöra hela barnets sociala situation i utredningen framhålls den svåra situation barnet befinner sig i, vilket familjerättssekreterarna i intervjuerna uppger sig uppmärksamma och bekräfta.

Det blir tydligt att olika variabler hos barnet gör att familjerättssekreterarna positionerar sig något olika inom omsorgs- och delaktighetsperspektiven (Eriksson & Näsman, 2009; 2011). Det är dock inte enkelt att placera in delaktigheten i Harts (1997) delaktighetsstege eller Shiers (2001) delaktighetsnivåer, eftersom dessa främst fokuserar på hur barnets åsikter har hanterats, och det är inte alltid barn har möjlighet eller vilja att uttrycka sina åsikter. Klart är dock att barnets delaktighet i varje ärende är något som avvägs, beroende på barnets utsatthet, ålder och mognad, men också barnets situation. Enligt beskrivningarna från familjerättssekreterarna gör de en bedömning som grundar sig på barnets bästa och utifrån en avvägning om vad som är lämpligt för både det generella och enskilda barnet. Förutom ålder och mognad beaktas därmed också annan information först efter kontakt och samtal med barnet så som förordas av till exempel Mattsson (1998).

En av familjerättssekreterarna beskriver under intervjun en diskvalificering av barnets uttryckta vilja, dock är det grundat i en förståelse av barnet som ett subjekt kompetent nog att välja vad det presenterar till familjerättssekreteraren. Familjerättssekreteraren uppfattade barnet som ofri att tala från hjärtat och att det för barnet i stället var viktigt med rättvisa och att inte göra ena föräldern besviken. I det gjordes inte barnet till icke-kompetent utan familjerättssekreteraren visade på en förståelse av barnets delade och relationella värld som sedan mynnade ut i en bedömning av vad som var det enskilda barnets bästa, vilket dock gick emot barnets uttryckta vilja. Det blir därmed ett tydligt exempel på hur barns delaktighet (vilja) och barnets bästa avvägs mot varandra, samtidigt som det belyser komplexiteten kring idéer om barns rena eller orena röster.

Att göra barnen delaktiga i vad som återges i utredningen visar sig i resultatet stå i relation till en bedömning av skydd och rättigheter, vilket kan hänföras till att de har olika perspektiv på omsorg och rättigheter för barn i utsatta situationer (Eriksson & Näsman, 2009; 2011; Sundhall, 2012). Det kan samtidigt vara ett sätt för familjerättssekreterarna att genom olika strategier hjälpa ett barn som befinner sig i en svår situation, där delaktigheten och barnets väl blir det primära. Att barnet inte far illa av vad som står i utredningen blir därmed viktigare än att återge allt vad barnet uppgett. Familjerättssekreterarna i studien talar bland annat om vikten av att barnet har ryggen fri och rätten att äga sina ord. Det är båda uttryck för att ge barnen något de inte annars får, att ge dem något som ska hjälpa dem i den sociala krissituation de befinner sig i. Samtidigt som det är ett sätt att ge barnen en form av kontroll är den dock också vuxenstyrd, beroende av familjerättssekreterarens bedömning. Här kan vi se att den vuxne "at journey's end" (Lee, 2001, s. 9) till skillnad från barnet tar en auktoritär roll som innefattar en rättighet och även skyldighet att bestämma över vad som ska finnas med i utredningen. Därför är det av stor vikt att det finns en medvetenhet om den vuxnes maktposition när man beaktar barns delaktighet, rättigheter och skydd i relation till barnets bästa.

Meningen som familjerättssekreteraren uppfattar i barnets delaktighet kan ses som ett större projekt än att låta barnet komma till tals, det är större än att ta in fakta från barnet, det är att låta meningen i den sociala kontexten tas in i bedömningen. Det är ett sätt att hjälpa en människa i social kris, utifrån det sätt familjerättssekreteraren själv anser vara det bästa i sin roll som socialarbetare. Det är också ett sätt att separera vilja och åsikter från delaktigheten och på så sätt låta delaktigheten inrymma mycket mer än så.

Slutsatser

Studien har efterfrågat hur barns delaktighet framträder som ett socialt fenomen inom den professionella kontexten VBU-utredningar, med syfte att få en mer djupgående förståelse av fenomenet. Genom det metodologiska tillvägagångssättet och att gå till den professionella kontexten har den sociala meningsstrukturen kunnat visa på en komplexitet kring barns delaktighet som inbegriper mer än olika nivåer av delaktighet. Familjerättssekreterarna förhåller sig till barnkonventionens och föräldrabalkens fokus på barns åsikter och inställning, samtidigt som de genom att beakta barnets bästa i förhållande till delaktigheten ser barnet i det situationella. På så sätt avvägs delaktigheten utifrån barnets generella men också specifika situation. Barnet är inte bara en åsikt, av ren natur, utan är en del av den sociala världen och omgivningen. För att förstå eventuella åsikter behöver därför barnets situation förstås. Denna förståelse använder familjerättssekreteraren sig av i mötet med barnet för att

kunna bemöta det utifrån barnets egna upplevelser. Studien har också visat att förståelsen av barnets situation och avvägningen av delaktigheten får implikationer på slutprodukten, utredningen, eftersom familjerättssekreterare av olika anledningar ibland beslutar att inte skriva ut viss information utifrån familjerättssekreterarens bedömning av vad som är barnets bästa. På så sätt tydliggörs kopplingen mellan begreppen barns delaktighet och barns bästa, som ryms inom två av de fyra grundprinciperna i barnkonventionen, vilka behöver sättas i relation till varandra för att kunna användas fullt ut. Utifrån detta kan resultaten i studien bidra till att tydliggöra komplexiteten i att synliggöra barn i utredningar och på så sätt ge en förståelse kring tidigare forskningsresultat som påvisat allvarliga brister i att skriva fram och beakta barns åsikter i VBU-utredningar och de rättsliga processerna för vårdnad, boende och umgänge.

Den komplexitet som ryms inom begreppet barns delaktighet i VBU-utredningar behöver ytterligare studeras för att se vari svårigheterna för familjerättssekreterarna ligger, till exempel när det kommer till barn som upplevs som pressade, påverkade eller ha svårigheter att se konsekvenserna av en särskild viljeyttring. Det kan generera en förändring av barns villkor och samtidigt kan familjerättssekreterare få det stöd som efterfrågas både avseende riskbedömningar och metoder för barnsamtal. Utifrån detta kan det även vara viktigt att låta de relationella strukturerna som familjerättssekreterarna ser att barnen förhåller sig till få större plats i utredningsprocessen. Till exempel skulle ett tydligare erkännande och bekräftande av barnets interpersonella värld kunna erbjuda en djupare analys kring barnets situation än att enbart försöka förhålla sig till lojalitetskonflikter. Även om barnet inte kan uttrycka en åsikt eller göra sin inställning tydlig, kan en närmare kännedom om barnets hela person ge material till utredningen. På detta vis öppnar man upp för att beakta barnets situation snarare än inställning, det vill säga även ta hänsyn till de sociala relationella strukturerna. Även om det ryms inom den professionella kontexten, behöver det tydliggöras i hur det görs och är därmed ett utvecklingsområde för familjerättsligt utredningsarbete.

Genom att se barnet som en helhet, i ett varande, och inte bara ett föremål för en viljeyttring kan familjerättssekreterarna få stöd i uppgiften att möta barnet inom ramen för utredningsuppdraget. Vidare utvecklingsområden är att det arbete som görs och de begrepp som används i utredningsprocessen tydliggörs. Genom att medvetandegöra empatin i mötet med barnet och förståelsen av barnet som en närvaro till barnets sociala värld skulle familjerättssekreterarna kunna få nya begrepp att förhålla sig till samt kunna konkretisera vad de redan i viss mån praktiserar. Dock visar resultaten att de professionella lätt hamnar i att generalisera utifrån ålder i stället för att tala om förutsättningar för det enskilda barnet.

Utifrån att resultatet också tydligt visar att familjerättssekreteraren möter ett barn i social kris, behöver möjligheterna för att barnet får tillräckligt med stöttning under processen utökas. Ett utökat stöd kan ge barnen en större trygghet i sammanhanget

vilket i sin tur kan ha positiva effekter på delaktigheten. Tills vi ser reformer som avhjälp detta, behöver familjerättssekreterare få större utrymme att möta barnet i hela sin sociala situation samtidigt som vi behöver lära oss mer om hur det är för barn att uttala sig om sina familjerelationer, relationer som de månar om, för att förstå förutsättningarna för delaktigheten.

Referenser

- Andersson, G. & Hollander, A. (1996) Om barns rätt och barns bästa. I: Andersson, G. m.fl (red.) *Barnet i den sociala barnvården*. Stockholm: Centrum för utvärdering av socialt arbete och Liber.
- Barnombudsmannen (2002) Remissvar på Ds 2002:13: Utövandet av barns rättigheter i familjerättsprocesser. Ju2002/3810/L2. [<https://www.barnombudsmannen.se/barnombudsmannen/vart-arbete/nya-remissvar/2002/9/utovandet-av-barns-rattigheter-i-familjerattsprocesser-ju20023810l2/>]. Hämtat: 2016-10-11].
- Bryman, A. (2011) *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö: Liber.
- Corsaro, W. (2005) *The sociology of childhood*. London: Sage Publications/Pine Forge Press.
- Dahlstrand, L. (2004) *Barns deltagande i familjerättsliga processer*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Davidson, L. (2003) *Living outside mental illness*. New York och London: New York University Press.
- Davidson, L. & Cosgrove, L.A. (1991) Psychologism and phenomenological psychology revisited part I. The liberation from naturalism. *Journal of Phenomenological Psychology*, 22(2): 87–108.
- Davidson, L. & Cosgrove, L.A. (2002) Psychologism and phenomenological psychology revisited part II. The return to positivity. *Journal of Phenomenological Psychology*, 33(2): 141–177.
- Englander, M. (2012) The interview. Data collection in descriptive phenomenological human scientific research. *Journal of Phenomenological Psychology*, 43(1): 13–35.
- Englander, M. (2014) Empathy training from a phenomenological perspective. *Journal of Phenomenological Psychology*, 45(1): 5–26.
- Englander, M. (2016) The phenomenological method in qualitative psychology and psychiatry. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being*, 11(1): 10.3402/qhw.v11.30682.
- Eriksson, M. (2003) *Iskuggan av pappa*. Stehag: Gondolin.
- Eriksson, M. & Näsman, E. (2009) Utsatta barn i familjerättsprocesser. Utredares bemötanden och barns strategier. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 16(1): 20–37.
- Eriksson, M. & Näsman, E. (2011) *När barn som upplevt våld möter socialtjänsten – om barns perspektiv, delaktighet och giltiggörande*. Stockholm: Gothia förlag.
- FN:s kommitté för barnets rättigheter (2009) *Barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 12. Barnets rätt att bli hörd (CRC/C/GC/12)*. [<https://www.barnombudsmannen.se/globalassets/dokument-for-nedladdning/publikationer/allmanna-kommentarer/ak-12-barnets-ratt-att-bli-hord.pdf>]. Hämtat: 2016-10-11].
- Freeman, M. (2011) Children's rights are human rights. Reading the UNCRC. I: J. Qvortrup, W. Corsaro & S.-M. Honig (red.) *The Palgrave handbook of childhood studies*. New York: Palgrave Macmillan.
- Gallagher, S. & Zahavi, D. (2012) *The phenomenological mind*. London: Routledge.
- Giorgi, A. (2009) *The descriptive phenomenological method in psychology*. Pittsburgh, Pennsylvania: Duquesne University Press.

- Hart, R. (1997) *Children's participation. The theory and practice of involving young citizens in community development and environmental care*. UNICEF.
- Husserl, E. (1913/2004) *Idéer – till en ren fenomenologi och fenomenologisk filosofi*. Riga: Preses Nams.
- James, A. (2013) *Socialising children*. New York: Palgrave Macmillan.
- Lee, N. (1999) The challenge of childhood. Distributions of childhood's ambiguity in adult institutions. *Childhood*, 6(4): 455–474.
- Lee, N. (2001) *Childhood and society: Growing up in an age of uncertainty*. Buckingham: Open University Press.
- Lincoln, Y.S. & Guba, E.G. (1985) *Naturalistic inquiry*. Newbury Park, CA: Sage.
- Mattsson, T. (1998) Barnets mening i LVU-processen. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 5(1): 45–57.
- Mattsson, T. (2008) Rättighetssubjekt och omsorgsobjekt – hand i hand eller stick i stäv? *Retfærd*, 31(2/121): 58–80.
- Merleau-Ponty, M. (2010) *Child psychology and pedagogy*. Evanston: Northwestern University.
- Näsman, E. (2015) Presentation 2015-11-20 i Malmö under Kommunförbundet Skånes konferens "Barnen vill – vågar vi?"
- Prop. 2005/06:99. *Nya vårdnadsregler*. Justitiedepartementet.
- Prop. 2009/10:232. *Strategi för att stärka barnets rättigheter i Sverige*. Socialdepartementet.
- Prout, A. & James, A. (1997) A new paradigm for the sociology of childhood. I: A. Prout & A. James (red.) *Constructing and reconstructing childhood*. London: Routledge Falmer.
- Qvortrup, J., Bardy, M., Sgritta, G. & Wintersberger, H. (1994) *Childhood matters. Social theory, practice and politics*. European Centre Vienna, Aldershot: Avebury.
- Rasmusson, B. (2006) *Barnperspektivet i den sociala barnvården. Forsknings- och utvecklingsarbete inom ramen för projekt Kunskapsbaserad socialtjänst*. Lund: Socialhögskolan.
- Rasmusson, B. (2011) Barnperspektivet och barns delaktighet. I: G. Andersson, M. Bangura Arvidsson, T. Mattsson, L. Ponnert & B. Rasmusson (red.) *Social barnavård – några utmaningar. Glimtar från forskning ur olika perspektiv*. Meddelande från Socialhögskolan 2011:6. Lunds universitet.
- Ryrstedt, E. (2005/2006) Barnets rätt att komma till tals i frågor om vårdnad, boende och umgänge. *Juridisk Tidskrift*, (2):303–348.
- Röbäck, K. (2011) Bedömningar om barn i umgängestvister – förändrad argumentation om tid, omsorg och delaktighet? *Socialvetenskaplig tidskrift* 18(1): 5–23.
- Röbäck, K. (2012) *Barns röster i vårdnadstvister – om verkställighet och professionellas riskbedömningar*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- SFS 1949:381. *Föräldrabalk*. Stockholm: Justitiedepartementet.
- SFS 2001:453. *Socialtjänstlag*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Shier, H. (2001) Pathways to participation. Openings, opportunities and obligations. A new model for enhancing children's participation in decision-making, in line with Article 12.1 of the United Nations Convention on the rights of the child. *Children & Society*, 15(2): 107–117.
- Simms, E.M. (2008) *The child in the world. Embodiment, time, and language in early childhood*. Detroit: Wayne State University Press.
- Singer, A. & Rejmer, A. (2003) Vårdnadstvister och barnets bästa. Om konfliktlösning på familjerättsens område. *Retfærd*, 26(102): 63–72.
- Socialstyrelsen (2012) *Vårdnad, boende och umgänge. Handbok – stöd för rättstillämpning och handläggning inom socialtjänstens familjerätt*. Västerås: Edita Västra Aros AB.
- SOU 2016:19 *Barnkonventionen blir svensk lag. Betänkande av Barnrättighetsutredningen*. Stockholm: Socialdepartementet.

- SOU 2017:6 *Se barnet! Betänkande av 2014 års vårdnadsutredning*. Stockholm: Justitiedepartementet.
- Stein, E. (1964) *On the problem of empathy*. Dordrecht: Springer.
- Sundhall, J. (2008) Tystade barn? Om barns röster i utredningstexter. I: M. Eriksson, Å. Källström Cater, G. Dahlkind-Öhman & E. Näsman (red.) *Barns röster om våld*. Malmö: Gleerups.
- Sundhall, J. (2012) *Kan barn tala? En genusvetenskaplig undersökning av ålder i familjerättsliga utredningstexter*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Sundhall, J. (2014) Betydelser av barns ålder i familjerättsliga utredningstexter. *Kvinder, køn & forskning*, 1–2(12): 9–21.
- UNICEF Sverige (2008) *Handbok om barnkonventionen*. UNICEF.
- Welsh, T. (2013) *The child as natural phenomenologist*. Evanston: Northwestern University.
- Wyness, M. (2012) Children's participation and intergenerational dialogue. Bringing adults back into the analysis. *Childhood*, 0(0): 1–14.
- Zahavi, D. (2009) Is the self a social construct? *Inquiry*, 52(6): 551–573.
- Zahavi, D. (2010) Empathy, embodiment and interpersonal understanding. From Lipps to Schutz. *Inquiry*, 53(3): 285–306.
- Zahavi, D. (2014) *Self and other. Exploring subjectivity, empathy, and shame*. Oxford: Oxford University Press.
- Zahavi, D. & RoCHAT, P. (2015) Empathy ≠ sharing. Perspectives from phenomenology and developmental psychology. *Consciousness and Cognition*, 36: 543–553.